

Національна академія наук України
Інститут філософії

На правах рукопису

Грабовський Сергій Ігорович

**Феномен мрії
у соціокультурному
самовизначенні
ЛЮДИНИ**

**Автореферат
на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

Спеціальність 09.00.11 — соціальна філософія

Київ — 1995

ДВ 32.294

Дисертацією є рукопис

Дисертація виконана у секторі філософських проблем розвитку української культури Інституту філософії Національної академії наук України

Науковий керівник — доктор філософських наук
Шудря Катерина Петрівна

Офіційні опоненти — 1. доктор філософських наук, професор
Бичко Ігор Валентинович
2. доктор філософських наук
Лях Віталій Васильович

Провідна організація — кафедра філософії і культурології
Державної академії легкої
промисловості України

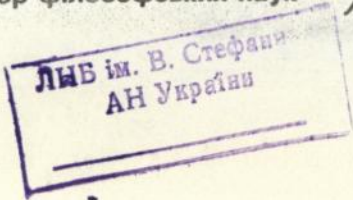
Захист відбудеться 9 червня 1995 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.25.03 при Інституті філософії Національної академії наук України (Київ-001, Трьохсвятительська, 4)

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Інституту філософії НАН України

Автореферат розісланий 6 травня 1995 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор філософських наук

Бойченко І.В.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Проблема самовизначення людини, яка традиційно є однією із найважливіших дослідницьких зацікавлень філософії, особливо актуалізується в переломні епохи, коли певні підвалини людської життєдіяльності вичерпують себе й об'єктивно загострюється інтерес до питань про сенс і цілі діяльності, її світоглядні орієнтири та перспективи. Власне, йдеться про переосмислення людського буття в динаміці соціального часу. А це, в свою чергу, передбачає розпізнання модифікацій духовних феноменів і соціокультурних форм, їхнього історичного буття і розвитку. В сучасній ситуації, коли зростає інтерес до майбутнього, особливого значення набуває аналіз проєктивних детермінант - ідеалу, мрії, надії, сподівань, завдяки яким здійснюється світоглядне ставлення до прийдешнього, розгортається своєрідне «віяло» смисложиттєвих орієнтацій, визначення перспектив.

Мрія є однією з визначальних проєктивних детермінант; її безпосередній зв'язок із свободою, суверенністю індивіда самоочевидна. Мабуть, саме тому ще до недавнього часу дослідження феномену мрії обмежувалося, як правило, лише констатацією факту її існування або в кращому випадку окреслювалось коло проблем, пов'язаних із комуністичним уявленням прийдешнього. Звернення до глибинних культурно-історичних підвалин вільного пошуку і вибору перспектив розвитку та духовних чинників такого пошуку залишалося здебільшого поза теоретичним осмисленням. Реальність мрії поза умов панування тоталітарних (в тому числі й ідеологічних) структур обмежувалася переважно побутовою сферою або втілювалася у нездійсненні марення.

Вивчення феномену мрії, звільнене від диктату ідеологічних

стереотипів, дозволяє розширити дослідницький пошук в адекватному осмисленні проєктивних детермінант, засобів їхнього функціонування в культурі. Розв'язання багатьох соціокультурних проблем так чи інакше пов'язане із усвідомленням передумов виникнення різних варіантів мрій, можливостей їхньої реалізації. «Американська мрія», як відомо, зіграла неабияку роль у розвитку США. За умов усезагальної кризи післятоталітарного суспільства вибір певних смисложиттєвих орієнтацій, змістовність мрії та тривкість надії стають соціально значущими, як ніколи.

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ.

Незважаючи на постійний ідеологічний диктат, у філософській літературі радянського періоду предметом дослідження став досить широкий спектр проблем, пов'язаний із соціокультурним самовизначенням людини. У працях В.С. Біблера, М.В. Гончаренка, М.С. Злобіна, В.А. Малахова, В.М. Межуєва, Н.З. Чавчавадзе ґрунтовно досліджена специфіка культурної реальності, що виступає основою самовизначення людини та розвитку її творчих потенцій. Значний внесок у дослідження цієї проблематики зроблений культурологами - С.С. Аверінцевим, Л.М. Баткіним, Г.Д. Гачевим, А.Я. Гуревичем, О.Ф. Лосевим, М.Ю. Лотманом, Е.Д. Фроловим. У працях цих авторів значно розширено той пізнавально-дослідницький виднокруг, що дозволив уникнути однобічних та спрощених трактувань культурної реальності.

Вивчення людського самовизначення здійснювалося у філософській науці під різними ракурсами. Аналіз особистісних форм самовизначення зроблено, зокрема, у працях Г.С. Батищева, Т.А. Буачидзе, Є.К. Бистрицького, Ф.Т. Михайлова, Е.Ю. Соловйова, С.Л. Рубінштейна. Специфіка співвідношення «людина-історія» стала предметом дослідження у працях Ю.Г. Єршо-

ва, З.М.Какабадзе, І.С.Кона, В.Г.Табачковського. Особливо слід відзначити дослідження М.К.Мамардашвілі, в яких розглядалися питання про глибинне підґрунтя «збирання» людиною самою себе воедино, про цілісність актів людського перебування у світі.

Духовне та практичне освоєння майбутнього здійснюється при безпосередньому включенні до цього процесу проєктивних детермінант, біля витоків дослідження яких стояли М.М.Бахтін та П.В.Копнін. В широкому філософському контексті феномен майбутнього і способи його освоєння розглядаються в працях І.В.Бичка, О.Н.Лоя, В.С.Полікарпова, М.М.Трубнікова, В.І.Шинкарука, К.П.Шудрі. Особлива увага в цьому дослідницькому напрямку зверталася на проблему ідеалу (Е.В.Ільєнков, В.С.Давидович, Л.М.Соловей, О.І.Яценко), віри в майбутнє (І.І.Дубінін, С.М.Малєєв). Водночас проєктивні детермінанти, особливо мрія і надія, нерідко розглядалися з погляду їхньої відповідності панівним ідеологічним стандартам (Г.М.Гусєв, Р.І.Косолапов, М.О.Ліфшиц, В.О.Печєнев, Д.С.Черкашин).

Індивідуальні мрії стають всезагальним надбанням, якщо вони реалізуються і закарбовуються у різноманітних соціокультурних феноменах. Останнім часом з'явилося чимало досліджень, які вийшли за межі панівних ідеологічних схем і присвячувалися осмисленню утопії та наукової фантастик. як втілень соціально вагової мрії. В цьому аспекті цікавими є праці Е.Я.Баталова, О.Ф.Бритікова, К. Буличова, Вол.Гакова, Ю.І.Кагарлицького, М.П.Капустіна, С.М.Нейолова, В.О.Чаликової, Т.О.Чернишової. В публіцистиці досить широко останнім часом висвітлюється проблематика тоталітарної утопії та утопічного мислення у світовій та радянській історії.

В іншому ракурсі розкривається зміст соціально значущої мрії у працях, присвячених осмисленню проблем екології (Ф.І.Гі-

ренек, Е.З.Гірусов, Є.Т.Фаддєєв, Ю.О. Школенко).

Проте, не зважаючи на певні наукові здобутки, досі лишається мало вивченим феномен людського самовизначення у його зв'язку із проєктивними детермінантами і тими соціокультурними формами їхнього існування, які визначають загальне спрямування самовизначення. Тому на часі є філософсько-теоретичне осмислення цих явищ і процесів. Воно тим більш актуальне, що західна філософія ХХ століття, яка в умовах відсутності ідеологічного диктату змогла досягти неаябних здобутків у дослідженні феномену людського самовизначення (Е.Кассієр, Г.Марсель, М.Шелер, Ж.-П.Сартр, М.Бубер, Е.Фромм, Х.Ортега-і-Гассет, К.Хорні), соціального майбутнього і духовних чинників, які з ним пов'язані (Д.Белл, Е.Блох, Д.Несбітт, К.Ясперс, О.Тоффлер), утопії й утопічного мислення (К.Мангейм, Л.Мемфорд, Ф. та Фр.Менюель, К.Поппер), нині, після глобальних геополітичних змін опинилася в дещо розгубленому стані, який Ф.Фукуяма визначив як відчуття «кінця історії». Проте історія триває, отже, відбувається динамічна зміна ціннісних координат людського індивідуального і соціального самовизначення, які потребують філософської рефлексії.

Мета і завдання дослідження. В дисертації передбачається розкриття світоглядної специфіки феномена мрії в процесі соціокультурного самовизначення людини, з'ясування глибинних культурно-історичних основ мрії як одного із способів життєвизначальної орієнтації в освоєнні майбутнього, створенні моделей і проєктів прийдешнього.

Відповідно до цієї мети визначаються й *основні завдання дослідження*. До них належать:

- визначення специфіки мрії як духовного феномена;
- виявлення впливу проєктивних детермінант (які включають

ідеали, мрії, надії, чекання, віру в майбутнє) на самовизначення людини;

- з'ясування культурно-історичних передумов суб'єктних якостей людини, які дозволяють здійснювати вільний пошук різноманітних варіантів майбутнього;

- з'ясування основних інституціональних форм реалізації мрії в культурі.

Теоретико-методологічними засадами роботи слугують основні принципи і положення сучасної філософської антропології та філософії культури. В обґрунтуванні концепції дослідження щодо вільного самовизначення людини в процесі осягнення майбутнього автор спирається на соціально-прогностичні і культурологічні підходи, які склалися у філософії протягом останнього часу, в тому числі і в дослідженнях «київської школи».

Наукова новизна роботи полягає у розкритті світоглядного змісту мрії та її ролі в процесі соціокультурного самовизначення людини, у творенні майбутнього. Положення, які визначають наукову новизну, знайшли своє втілення у таких основних результатах:

- самовизначення людини - це передусім вибір смисложиттєвих орієнтацій, установок на майбутнє; до його онтологічної основи з необхідністю входять проєктивні детермінанти, які сприяють вільному пошуку й селекції різноманітних варіантів майбутнього, його завбаченню та вибору;

- в процесі конкретно-історичного людського самовизначення соціально-світоглядний потенціал мрії найбільш повно реалізується в тому випадку, якщо культура відкрита, діалогічна і поліфонічна; тенденції до уніфікації, жорсткого регулювання індивідуальних форм життєдіяльності зумовлюють перетворення мрії на безплідні марення, ілюзії, фантоми;

- суттєвою особливістю мрії як духовного феномену є спрямованість на гармонізацію взаємин людини зі світом; на відміну від ідеалу, зорієнтованого на належне, світоглядна функція мрії органічно пов'язана з уявленнями про бажане;

- визначальними інституціалізованими формами, завдяки яким зміст мрії транслюється в простір інтерсуб'єктного спілкування і набуває значущості в суспільному бутті, є в сучасних умовах соціальна утопія, наукова фантастика й екологічна парадигма (ейдос), кожна з яких взаємопов'язана з іншою і впливає на культуру в цілому.

Науково-практична значущість роботи полягає в цілісному осмисленні ролі мрії у соціокультурному самовизначенні людини. Результати дослідження можуть знайти застосування у розкритті способів формування орієнтацій та пріоритетів культурного розвитку, становленні концептуально-світоглядної свідомості, у прогностичних пошуках. Теоретичні висновки роботи можуть прислужитися в методологічному плані в процесі осмислення шляхів духовного освоєння майбутнього, створення різного роду соціально-культурних проектів. Наукові висновки, здобуті в процесі дослідження, можуть бути використані при читанні курсів філософії у вищих учбових закладах, ліцеях, гімназіях, при підготовці спецкурсів з історії культури та соціально-прогностичної проблематики.

Апробація роботи. Результати дисертаційного дослідження доповідалися на Всесоюзних методологічних семінарах «Світогляд і наукове пізнання» IX (Луцьк, 1986), XII (Київ, 1989), XIII (Ужгород, 1990), XIV (Переяслав-Хмельницький, 1991), на VII, VIII, IX Всесоюзних читаннях молодих учених (Москва, 1987, 1988, 1989), на III, IV, V Республіканських школах молодих філософів (Алушта, 1988, 1989, 1991), на філософських читаннях «Гума-

нізм. Людина. Культура» (Дрогобич, 1992), на щорічних міжнародних конференціях Інституту українознавства (1992, 1993, 1994), на XIV щорічних українознавчих читаннях в Ілінойському університеті (США, 1994).

Структура роботи визначена метою й основними завданнями дослідження. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків і списку використаної літератури.

ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* визначається актуальність, цілі та завдання роботи, її методологія та основні наукові результати.

У *першому розділі* - «Історичні та соціокультурні підвалини феномену мрії» - обґрунтовується необхідність світоглядного осмислення категорії мрії, її розгляду в контексті людського самовизначення. Зроблено історико-культурний аналіз тих суб'єктних якостей людини, що дозволяють здійснювати вільне покладання майбутнього. Мрія співвідноситься із різноманітними формами проєктивних детермінант.

Сутність проблеми людського самовизначення розглядається в *першому параграфі* - «Соціокультурне самовизначення людини як філософська проблема». Відомо, що тривалий час поняття «світ», «дух», «віра», «доля», «цінність», «мудрість», «любов», «самовизначення» лишалися на периферії філософських розвідок. Значною мірою це пояснювалося ідеологічними чинниками й теоретико-методологічними прорахунками. Фактично поза дослідницькою увагою лишалися способи людського світопокладання і самоздійснення, ба більше — антропологічної визначеності індивіда. Проблематика майбутнього виявилася нерозривно пов'язаною з ідеологічними накресленнями «неминучості» і «всесвітності» грядущої «перемоги комунізму», а про такі суттєві моменти самовизначення людини, як образи при-

йдешнього чи світоглядні орієнтації, що отримали у літературі назву «проективних детермінант», йшла мова лише побіжно, їхній соціокультурний зміст, як правило, не розкривався, оскільки цей зміст включений в систему історично усталених національних культур. Самовизначення – це специфічний прояв людського життєбуття, що здійснюється у просторі культури і водночас включений у створення цього простору. Культура від самого початку не є завершеною у своїй універсальності, вона лишається відкритою, як «усередині», де знаходиться нескінченний простір змістів, так і «ззовні», де культура освоює й насичує змістами об'єктивну предметність. Культура являє собою саме ту іпостась життя людини, яка своєрідно «утримує» її в достеменному, автентичному бутті, сутнісно поєднаному із людським в людині. Саме тому спектр можливостей культури являє собою розкритість людини світові, а духовні феномени, включені до цього процесу, належать до фундаментальних підвалин людського буття. Проективні детермінанти й, передовсім ідеал, мрія, надія, вводять людину в світ можливостей. Мрія поєднує у собі образ бажаного і прагнення до його втілення. Вона відбиває особистісну присутність у смислового майбутньому і неможливість редукції цього майбутнього до проєктів, що нав'язуються індивіду іншими суб'єктами соціокультурного процесу.

В дисертації аналізуються різні підходи до розуміння буття людини, в тому числі і як суб'єкта культури, до людського самовизначення, пропонується свій підхід до розв'язання порушених проблем, окреслюються обшири філософсько-антропологічного розуміння самовизначення людини.

В *другому параграфі* — «Становлення людини як суб'єкта соціокультурних можливостей» — розглядається історичний

процес й етапи самотворення культури, пов'язані з формуванням потенціалу людського самовизначення, з відкриттям можливостей індивідуального покладання майбутнього.

В архаїчних суспільствах активно діє механізм, позначений автором як соціально-селективний фільтр, який неначе «добирає» можливості незалежно від прагнень індивіда. Сила традиції і колективного досвіду, які цілковито підкоряють індивіда, «вписують» людину до структур міфологічного суспільства. Оттанне виключає індивідуальні форми покладання майбутнього, в тому числі мрію.

Соціокультурне самовизначення людини специфічно здійснюється в епоху античності. Перед людиною постає проблема співвідношення поточних подій із сутнісними змістами культури, виникає питання міри речей і процесів, відтвореної в царині філософії як інституціалізованої мудрості. Людина (громадянин полісу) причетна до космічного первеня (Логос), що відкриває широкий спектр можливостей. Проте водночас найважливіші події виявляються всебічно зумовленими від самого початку, й індивідові не залишається нічого іншого, як лише гідно зустріти сили Року. Власне, і проблема самовизначення, і феномен мрії як однієї із духовних детермінант цього самовизначення чітко окреслюються лише тоді, коли розкладається міф як образ соціального життя.

У добу середньовіччя сфера самовизначення людини значно розширюється (від аскези до карнавалу). В епоху Реформації його розглядають як слугування Богу через слугування своєму покликанню шляхом діяльного розкриття власних здатностей.

Гуманізм, антропоцентризм, гуманізм діяльності - риси, властиві добі Відродження. На відміну від середньовіччя, яке визна-

вало суто людською тільки царину духу, Відродження підносить тілесно-духовного індивіда з його свободою устремлінь і проєктів. Природа розглядається як сфера невичерпних можливостей, наданих людині Провидінням. Ці установки Відродження у дещо трансформованому вигляді продовжуються і в епоху Просвітництва, коли на перший план виходить прагнення раціонально вибудувувати «ідеальний» світ згідно до вимог пізнаних розумом закономірностей буття, де немає місця випадковостям.

Проблема самообмеження людиною своїх зростаючих можливостей як суб'єкта культури була поставлена І.Кантом. Серед особливих сутнісних здатностей, завдяки яким здійснюється освоєння людиною світу, німецький філософ виокремлює продуктивну уяву. Однак у тогочасній європейській культурі, коли віддається перевага раціоналізму, а Абсолютний Дух постає як процес саморозгортання логіки, самовизначення людини здійснюється не шляхом перебору «безглуздої нескінченності» можливостей, а через піднесення до всезагальної духовної субстанції, в якій акумульовано необхідні варіанти розвитку індивіда та людства.

Криза соціальної раціональності знайшла своє осмислення в критиці гегелівської спадщини Л.Фейєрбахом та С.Кіркегором, кожен з яких запропонував свій варіант антропологічної філософії. Дещо пізніше до такої критики долучилися Ф.Ніцше та К.Маркс. Перший пропонував розв'язати проблему зазначеної кризи шляхом дистанціювання індивіда, котрий стоїть по «той бік добра і зла», від світу масовидних цінностей та ідеалів. Згідно К. Марксу, буття людини є за своєю сутністю практичним; діяльний суб'єкт вкорінений у Всесвіт й досягається це шляхом перетворення останнього на «неорганічне тіло»люди-

ни. Подібна практика не має передзаданих меж можливостей, всі обмеження мають конкретно-історичний, класовий характер. Людина знаходить свою «нову цілісність» у всезагальному знятті відчуження. Прорив до істинного майбутнього вимагає різкої силової дії, що здатен здійснити масовидний соціальний суб'єкт.

За умов усезагальної соціокультурної кризи першої половини ХХ століття істотно звужується спектр можливостей, які постають перед людиною. Реальними стають головним чином ті можливості, які збігаються із інтенціями масовидних соціальних суб'єктів; індивід обмежує потенціал свого самовизначення заради злиття із певною спільнотою. Структури соціума досить чітко задають спрямованість суспільних ідеалів, однак вони допускають можливість індивідуальних прагнень, закарбованих у мрії. Водночас тиск соціальних обставин та «організованих» культурних змістів настільки великі, що індивідуальні мрії здебільшого виявляються досить схожими за своїм змістом та спрямованістю.

Основою опору жорстким тоталітарним структурам за таких умов може стати лише глибинна внутрішня причетність до певних культурних абсолютів та переконаність у власних суб'єктних якостях. В дисертації досліджується феномен «людини Опору» як суб'єкта свободи за умов тоталітарних режимів. Соціокультурна практика, як і досвід боротьби із тоталітаризмом, сприяли утвердженню людської особистості як всезагальної цінності.

В дисертації досліджується процес виникнення в сучасній культурі нових орієнтацій, пов'язаних із розумінням негарантованості майбутнього людства, що зумовлює звернення до коєволюційного діалогу особистості, соціума і природи, до само-

визначення через певне самообмеження. Становлення суб'єктивних якостей людини пов'язане не лише з перетворювальною активністю чи можливістю відмови від дій, але й зі здатністю до активного не-перетворення, збереження визначеностей буття - при одночасному збереженні ступенів свободи особистості, досягнених культурою.

Третій параграф - «Мрія в соціокультурному потенціалі людини» - присвячено розкриттю специфіки феномену мрії. Окреслено місце мрії в духовному освоєнні дійсності, в уявленні дійсного, можливого і бажаного. Світ реальних можливостей, який є співвідносним з елементами соціального майбутнього, може бути духовно розгорненим, наповненим конкретним змістом і в силу цього небажаним людині. Інтегративним, цілісним компонентом духовного життя людини, який стимулює і спонукає діяльність по вибору і реалізації можливостей, є мрія. Вона дозволяє людському духові «згущуватися» до ступеня наочності, коли бажаний світ бачиться у всіх подробицях. І водночас вона підтримує прагнення до опанування і втілення цього світу, - прагнення, які виникають зсередини людського «Я», а не під диктатом зовнішньої необхідності.

В межах марксистської традиції проблема мрії розглядалася через «ідеальні прагнення» (Ф.Енгельс). При цьому мрія і надія (мрія, у здійсненні якої людина повірила) найчастіше отримують соціально-політичне забарвлення. Подібний підхід продемонстровано О.О.Богдановим, В.І.Леніним, А.В.Луначарським, а також у дослідженнях багатьох авторів радянського періоду (Г.М.Гусев, Р.І.Косолапов, В.О.Печенев, Д.С.Черкашин та ін.)

Дисертант відзначає існування в філософії радянського періоду іншої традиції (М.М.Бахтін, І.В.Бичко, В.І.Шинкарук, К.П.Шудря), де мрія розглядалася не як політична програма

дій, а як установка на бажане майбутнє у всій повноті його проявів. Мрія є цілісним способом виразу зацікавленості в певному способі влаштування життя, освоєнні майбутнього, завбаченні взаємин з людьми тощо. У мрії поєднані образ бажаного майбутнього із прагненням до втілення цього образу в дійсність. Бажане тут виступає як такий тип можливого, в якому втілюється, реалізується, саморозкривається потенціал людини, відбувається її самовизначення та самоздійснення. Мрія неначе фокусує, наближає до людини бажане.

Загалом мрія може бути визначена і як початкова форма визрівання нового способу життя та діяльності, як зародок програми перетворення світу. При цьому, як впливає з проведеного дисертантом аналізу, мрія не є щось безособово-суспільне, вона в своїй сутності індивідуалізована. В ситуації, коли у певної спільноти людей існує певний соціальний ідеал як світоглядно-стратегічний орієнтир, мрії конкретних учасників даного суспільного процесу нерідко істотно відрізняються. Ба більше: при збереженні одного і того ж ідеалу мрії можуть змінюватися відповідно до різних етапів індивідуальної долі людини або ж соціально-історичного та культурного розвитку.

Закономірно постає питання про співвідношення мрії й ідеалу в динаміці людського самовизначення. В найзагальнішому вигляді їхня схожість визначається як приналежність до проєктивних детермінант, через які здійснюється покладання соціокультурного майбутнього. Різниця ж полягає в тому, що ідеал відноситься до сфери належного, а мрія — до сфери бажаного. Ідеал акумулює «одвічні» і «довічні» проблеми, в силу цього він не може бути надто «приземленим», зведеним до скороминущих ситуацій. Мрія вплетена в життя конкретної людини з усіма його піднесеними, драматичними та повсякденними проявами.

Отже, індивідуальна мрія, якою б багатою за змістом вона не була, не може претендувати на роль суспільного ідеалу. В ідеалі задається стратегія життєбуття, він принципово не може бути ототожнений із дійсністю. Мрія ж може реалізовуватися і втілюватися. Якщо внаслідок певних суспільних причин мрія починає функціонувати в якості соціального ідеалу, то розвиток соціуму різними засобами підганяється під стан, заданий домінуючим суспільним суб'єктом. Якщо ж носій «директивної» мрії посідає чільне місце в «жорсткій» суспільно-політичній структурі, то мрії, які суперечать головній, «знешкоджуються», нерідко разом з їхніми носіями; індивідуальні прагнення та спроби самовизначення обмежуються обсягом канонізованого смислового майбутнього. Мрія, яка посіла місце ідеалу, незалежно від суб'єктивних прагнень її носія, перетворюється на ідеологему, що закриває непрозорою запоною шляхи реалізації можливостей. Дана ідеологема нав'язується як квазі-індивідуальна мрія і тим самим руйнує людські суб'єктивні властивості, ставить бар'єри на шляху самовизначення, закриває світ культурних змістів і перетворює життєдіяльність на одновимірне функціонування. Як на індивідуальному, так і на соціальному рівні втрачається здатність до завбачення майбутнього, до покладання цілей розвитку та їхньої реалізації.

Індивідуальність і неповторність мрії — показник розмаїтого в своїй сутності демократичного суспільства. Будь-яка мрія — це вихід за межі наявного стану речей в ім'я іншого, який уявляється бажанішим, досконалішим і таким, що відповідає прагненням людини.

Становлення мрії може відбуватися різними шляхами; її підвалинами виступають як безпосередній досвід особистості, так і засвоєння духовного досвіду людства. Духовна культура сус-

пільства, яка виконує функцію соціальної пам'яті, ініціює активний пошук нового, розмаїття надій та прагнень, особливо в переломні моменти історичного розвитку.

В дисертації досліджуються такі соціокультурні форми представлення майбутнього, як соціальна утопія, наукова фантастика й екологічні парадигми-ейдоси. Цьому присвячено *другий розділ* — «Визначальні соціокультурні форми існування мрії». Тут уточнюється специфіка різноманітних типів утопій, історична та соціально-культурна трансформація утопічних цінностей. Досліджується динаміка розвитку фантастики радянського періоду, різноманітні трактування цього феномену, пов'язані із загальносоціальною динамікою. Особлива увага приділена малодослідженим проблемам втілення людських мрій щодо гармонії в системі «людина-природа», смислообразам, позначеним у роботі як екологічні соціокультурні парадигми (ейдоси, культурологеми).

В *першому параграфі* — «Утопія як реалізація мрії про бажаний суспільний устрій» — предметом розгляду є феномен соціальної утопії. Автор визначає утопію як суспільно-значущу мрію про досконалий соціальний устрій, розгорнуту в програму тих чи інших перетворень. Те, чого прагне людина, широко розкривається і стає наочним в утопічних побудовах. При цьому не лише суспільствознавство та мистецтво, а й природничі науки можуть стати засобами побудови та виразу концептуальної утопії, яка відображає настрої масової свідомості і водночас формує їх.

Європейська культура тісно пов'язана з утопічністю як певним засобом покладання соціального майбутнього. Особливу роль тут відіграло християнство з його всеохоплюючими утопіями Царства та Града Божого, з висуненням на перший план

абсолютів Добра, Істини, Краси, а також Віри, Любові та Мудрості. В європейській утопії постійно вирішується проблема піднесення людини до Буття, Космосу, Логосу.

Утопія створюється як модель, що підлягає практичному втіленню. Ця орієнтація на практику може бути безпосередньою, як у класичній нормативній утопії, чи менш визначеною й односторонньою, як це притаманно сучасним неklasичним регулятивним утопіям.

Різниця між так званою «позитивною утопією» («евтопією», «практопією») та «антиутопією» («какотопією») в змістовному плані не дуже значна. В антиутопії знаходить відображення передусім стурбованість проявами певних тенденцій, висловлюються попередження про небезпеку втілення тих чи інших проєктів, соціальних моделей. Але так чи інакше вихідним моментом протистояння небезпеці є позитивне уявлення про бажаний світ. Не випадково антиутопія нерідко служить своєрідним доповненням певних утопічних позитивних програм або ж кардинально протистоїть їм, виходячи з інших цінностей.

Утопія є тим елементом культури, який не дозволяє абсолютизувати нетривке, скороминуще, незакінчене, замикається в сфері «довічного повернення». Неприйняття остаточності існуючого стану речей та мрія про досконаліше буття вкорінені в глибинних структурах особистісного існування, й утопія надає їм соціально значущої форми.

У нормативній утопії йдеться про втілення в дійсність розгорнутої моделі життєвлаштування у всій повноті та подробицях. До ХХ століття існують «острівці» втілених утопічних проєктів, які можуть бути полишені учасником утопічного експерименту досить вільно, і таким же вільним є «вхід» на ці «острівці». Ситуація кардинально змінюється, коли прагнення перетвори-

ти світ згідно з нормами утопії поєднується з могутністю сучасної держави. В такій ситуації вихід із сфери дії утопічного проєкту може бути покараний як зрада; протест подумки, навіть простий сумнів у правоті утопічних установок зазнає переслідування. На перший план виступають претензії утопії на всезагальність, принциповий розрив з усталеним, «старим» світом. Об'єктивована мрія в формі утопічних установок заступає систему суспільних ідеалів, перетворюється на канон, що заважає діяльності, котра реалізує відкриті можливості. Нормативна утопія втілюється в авторитарному чи тоталітарному державному устрої і перетворюється затим на соціальний міф. Мрія, перетворена на «державну утопію» і трансформована в міф, створює свою, «фантомну» дійсність.

Серед нормативних утопій можна виділити й ті, що зорієнтовані на неприхований тоталітаризм, і ті, які відбивають прагнення до розкриття можливостей самореалізації людини, здійснення стрибку до «царства свободи». Однак у випадку одержання нормативної утопії будь-який гуманістичний аспект неминуче приходить у суперечність з формою його реалізації й вироджується в елемент соціальної міфології.

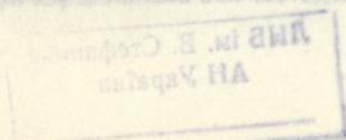
Сучасна західна утопія є здебільшого регулятивною, тобто такою, яка накреслює стратегічні світогляди, ні орієнтири. Її місія - сприяти індивіду в суспільно-політичному та ціннісному пошукові, не приписуючи доконаних рецептів життєвладштування.

Соціокультурна роль наукової фантастики як специфічної форми втілення мрії розглядається у другому параграфі - «Наукова фантастика і художнє завбачення майбутнього». Особливим способом онаочнення таких глибинних, структурних феноменів духовності, як мрія, надія, віра виступає фантастичне. В ньому відображено досвід людства, пов'язаний з виходом за

межі наявного буття, прагнення до випередження сучасного та завбачення майбутнього. «Фантастична реальність» стає чинником, який стимулює дерзання духу, царинною висунення й апробації «божевільних ідей» та «за межних прагнень». Відмова від фантастичного небезпечна замкненістю презентизму, а також руйнацією активно дійового в соціокультурній сфері проєктивного потенціалу.

В мистецтві фантастичне активно виявляє себе в тих напруженнях, які безпосередньо пов'язані з освоєнням світу можливостей. Дисертант звертається до дослідження наукової фантастики радянського періоду, оскільки саме у цій царині найповніше втілюється тогочасний потенціал фантастичного. Відзначається, що проблеми наукової фантастики в контексті соціокультурних процесів довгий час розглядалися теоретичною думкою у відповідності до панівних ідеологічних установок. Не випадковими є у зв'язку з цим і «викриття» наукової фантастики як «транслятора чужинських ідей», і спроби директивного віднесення її інтересів до техніко-технологічної проблематики. Широкого розголосу набула концепція, висунута Т.О.Чернишовою, відповідно до якої наукова фантастика у своїй сутності є сучасною міфологією, що своєрідно доповнює досягнення природничих наук. У дисертації ця концепція піддана критичному аналізу.

Особлива увага спрямована в дослідженні на обґрунтування специфічних можливостей фантастики в розкритті світу альтернатив, так чи інакше пов'язаних із людською долею, з перспективами людини і людства. В світоглядному пошукові фантастика виконує роль своєрідного орієнтира при виборі різних варіантів прийдешнього. У фантастиці можливе наочне прокреслення образу героя, що уособлює мрії про людську доскона-

лість. У взаємодії із зовнішнім середовищем такий персонаж нерідко набуває іміджу універсального «надгероя», здатного протистояти недосконалості реального світу. Загалом наукова фантастика акумулює найрізноманітніші можливості людини (аж до малоймовірних і «поза межних»), розсуває сферу культурного буття, і тим самим задає нові можливості людського самовизначення.

Культурно-екологічний вимір людського самовизначення досліджується в *третьому параграфі* - «Екологічні парадигми і феномен мрії». Автор відзначає принципово нову ситуацію глобальної кризи, яка виникає в системі «природа-людина» в ХХ столітті. В такій ситуації стають беззмістовними будь-які людські проекти, мрії, надії, сподівання. Самовизначення і самоздійснення можливі лише як самовтрати; відсутнім є співвіднесення свого «Я» із проєктивними смисловими структурами культури.

Розуміння і відчуття небезпеки «загибелі буття» спонукає до створення соціокультурних противаг. Одна з них - прагнення до закінченої повноти, довершеної усталеності буття, до ідеального співвідношення всіх сторін життя. За орієнтації на «абсолютне буття» домінує відмова від минулого і сучасного, які призвели до межі катастроф, і спрямування на створення принципово нового, досконалого. Таким чином, відбувається розрив історичного часу. Замість очікуваної стабільності та повноти буття виникає ситуація балансування на межі саморозпаду людини і соціуму.

За умов глобальної екологічної кризи особливу зацікавленість викликають цілісні духовні утворення, позначені дисертантом як ейдоси-культурологеми (екологічні парадигми), які втілюють мрії про «вписаність» людини в природу і про людську

самореалізацію у природному світі. Серед таких культурологем, що актуалізуються сучасною ситуацією, вирізняються Община, Сад, Місто. Перша культурологема (парадигма) пов'язана з самовизначенням через традицію, з самоідентифікацією шляхом розчинення в масі, з запереченням технологічної цивілізації заради «повернення у лоно матері-природи», яке повинне розпочатися з певного регіону чи етносу й наставити на «шлях істини» все людство. На відміну від Общини Сад не лише не претендує на месіанство, це - відносно незалежна частина буття, яка не лише природно-, а й людиноспіврозмірна, де людина виступає неначе співавтором природи, не нав'язуючи їй своїх рішень, і водночас не перебуває у стані пасивної залежності від природних сил.

Парадигма-ейдос Міста безпосередньо пов'язана із становленням і розвитком технологічної цивілізації, ремесел, промисловості, державності. Саме через місто реальне і Місто, як ідеальний ейдос, реалізується одна з провідних антропологічних характеристик людини - прагнення до всеосяжної влади, до реалізації мрії про панування над природними стихіями і над соціальними відносинами. Нескінченності простору Місто протиставляє нескінченність людського прогресу.

Автор робить висновок, що в сучасному світі суттєвими є процеси, пов'язані з екологізацією громадської думки, економіки, політики. Відбувається поступовий «зсув могутності» (О.Тюффлер) всієї практики сучасної новоевропейської цивілізації і її соціально-світоглядного пошуку в напрямі орієнтації на гармонію в системах «людина-природа» і «людина-буття».

У висновках підбиваються підсумки дослідження, окреслюються перспективи подальшої розробки проблем, порушених у дисертації.

Основні положення дисертації відображені у таких публікаціях:

1. О некоторых мировоззренческих формах освоения возможности// Возможность и действительность.- К., Наук.думка, 1989.-С.113-120. (0.5 др.арк.).

2. Система образования и становление субъектных качеств человека (В соав.)// Человек: перестройка мышления и поведения.- К.:Наук.думка, 1991.-С.148-156. (0.5 др.арк.)

3. Соціокультурні моделі та проблема природокористування// Природокористування: методологічні та соціальні проблеми оптимізації.-К., Наук. думка, 1992.- С. 28-45. (1 др.арк.)

4. Тоталітарна утопія і національна культура // Світогляд і духовна творчість. - К., Наук.думка, 1993. - С.165-173. (0.5 др.арк.).

5. Самоорганізація нації в епоху соціоприродних катастроф// Природа і етнос. - К., Наук.думка, 1994. - С.96-111. (1.1 др.арк.).

6. Философия и жизнь(Воображаемый диспут о реальных проблемах).(В соавт.) -М.:Знание, 1989.- 64 с. (3 др.арк.).

7.Философские поиски и научная фантастика: (Беседы за «круглым столом»).(В соав.)-М.:Знание, 1990.-64с. (3 др.арк.).

8. Диалектика и проблема социального будущего// Проблемы философии.- 1989.-Вып.81.-С.11-17. (0.5 др.арк.).

9. Українська мрія //Наука і суспільство. - 1993. - N11-12. - С.4-7. (0.5 др.арк.).

10. Самоорганізація нації в епоху глобальної кризи // Генеза. -1994. - N1. - С.27-34. (1.2 др.арк.).

11. Утопія, тоталітаризм і свобода//Сучасність. - 1995. - N1. - С.71-82. (1.2 др.арк.).

12. Мечта в духовной жизни человека: (Социально-мировоззренческий анализ). - К., 1989.-26с.- рукоп. деп. в ИНИОН АН СССР № 39775 от 17.10.89. (1 др.арк.).

Грабовский С. И. Феномен мечты в социокультурном самоопределении человека.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 — социальная философия. Институт философии Национальной академии наук Украины. Киев, 1995.

Защищаются двенадцать опубликованных работ, которые содержат концептуальные идеи и выводы диссертации.

Диссертация является социально-философским исследованием проблемы социокультурного самоопределения человека и значения феномена мечты (как одной из духовных детерминант человеческого бытия) в этом самоопределении. Характеризуются различные подходы к человеческому самоопределению, существующие в современной философии. Исследуется социально-историческое становление человека как субъекта освоения культурных возможностей, одним из духовных измерений которых является мечта. Раскрывается место мечты как образа желаемого будущего, соединенного со стремлением к воплощению этого образа в действительность, в духовной жизни человека. Установлено, что определяющими социокультурными формами существования общественно значимой мечты прежде всего являются социальная утопия, научная фантастика и экологические парадигмы (культурологемы).

Работа выполнена на основании различных источников (философии советского периода, современной украинской, грузинской и российской философии, различных направлений западной философской мысли), прежде всего принадлежащих к социальной философии и философской антропологии.

Grabovsky S.I. The Phenomenon of Dream in Social and Cultural Self-determination of Man. Dissertation submitted for the award of Candidate of Sciences degree. Speciality 09.00.11 (social philosophy). Institute of Philosophy, National Academy of Sciences.

Defended are 12 publications expressing conceptual ideas and conclusions of dissertation.

The dissertation presents social-philosophy research of the problems of social and cultural self-determination of man and significance of the phenomenon of dream (as one of spiritual determinants of human being) in such self-determination. Characterizing are different approaches to human self-determination existing in modern philosophy. Investigated is social and historic formation of man as a subject of assimilation of cultural possibilities, dream being one of spiritual dimensions. Revealed is place of dream in spiritual life of man as desired future vision connected with embodiment of this image in reality.

It is shown that determining forms of existence of meaningful dreams are social utopia, science fiction and ecological paradigms (culturelogemes). Various sources have been involved in research, i.e. Soviet period philosophy, modern Ukrainian, Georgian and Russian philosophy, as well as various directions of Western philosophy thought, first of all belonging to social philosophy and philosophic anthropology.

Ключові слова: самовизначення, буття людини, мрія, світ можливостей, смислове майбутнє, утопія, наукова фантастика, екологічний ейдос,

УБЕНТЗ, 1995, зак. 280, тир. 100

448576

1655 211

448576

AB 32.294

AB 32.294